

BAK JÁNOS

KORONÁZÁSTUDOMÁNY – MÚLT, JELEN ÉS JÖVŐ*

Ez a tanulmánykötet a *coronation studies*, „koronázástudomány”, a koronázással kapcsolatos kutatások legújabb eredményeiről ad áttekintést. A „koronázástudomány” itt a legtágabb értelemben szerepel, s a középkorban, valamint az ancien régime idején a monarchikus kormányzás legitimálását és egyben bemutatását szolgáló különböző jelképes és rituális aktusok vizsgálatát jelenti.¹ Válogatásunk a teljesség igénye nélkül ugyan, de jól reprezentálja az uralkodás kutatói és az újkor előtti állam szakértői által feldolgozott témák körét, valamint a különböző megközelítési módszereket és a bizonyítékul felhasznált változatos típusú forrásokat is. A kötet tanulmányai Európa szinte valamennyi földrajzi régióját érintik.² Figyelemre méltó a műfajok sokfélesége is: van itt hosszú évek elmélkedéseit és kutatásait összegező, esszéjellegű eszmefuttatás, egy dokumentum kezdeti, csapatmunkában végrehajtott elemzése, bizonyos tételt bizonyító textuális tanulmány, tájékoztató jellegű fejlődési áttekintés, vitatott kérdéshez tett rövid hozzászólás, és így tovább. Nagy örömmre szolgál, hogy különböző „iskolákhoz” – ha szabad így mondanom – tartozó szerzőket³ és számos nemzedék képviselőit gyűjthettem itt egybe, a szakma doyenjeitől (Reinhard Elze és Ralph Giesey) kezdve egészen újdonsült bölcsészdoktorig.

Az alábbi cikkek közül nem egy olyan témához nyúl, amelyek a tudományt már több mint egy évszázada foglalkoztatják, amióta a történészek vizsgálják az uralkodók trónralépését körülvevő eseményeket és az ezekkel kapcsolatos írásokat: megállapítják az ilyen rítusok szereplőit vezető liturgikus írások – ordók, formulák, szabályzatok – hiteles olvasatait; datálják e szövegeket; és értelmezik megfogalmazásaikat a folyamatosság és a változás, az eredeti gyökerek és a kölcsönzések, a politika, a teológia és a szertartásrend függvényében. Más dolgozatok a ceremóniák általános összefüggéseit, azoknak a középkori politikában elfoglalt alkotmányos, ideológiai és propagandisztikus helyét vizsgálják. Megint mások azt veszik szemügyre, hogyan változott meg mind formájában mind pedig jelentését tekintve a királyi aktusrend az újkor első századaiban. Egy dolgozat kimondottan (mások inkább burkoltabban) a terület historiográfiáját vizsgálja meg, s elhelyezi az újkori politika- és eszmetörténeti összefüggésében.

Mi több, számos szerzőnk letért a textuális vizsgálódás és ikonográfiai elemzés által fémjelzett hagyományos útról. Új kérdéseket felvető, újszerű módszereket alkalmazó munkáikat gyakran a társadalomtudományokban – pl. a történeti antropológiában vagy a mozdulatokat, rítusokat és szertartásokat összehasonlító néprajztudományban – kidolgozott kutatási módok vezérlik, és

* A tanulmány a *Coronations; medieval and early modern monarchic ritual*. ed. János M. Bak University of California (Berkeley) 1990. kötet bevezetőjeként jelent meg angolul.

ezekben a szociológiai elemzés olyan szakifejezéseivel élnek mint például a legitimitáció. Sokan közülük kérdéseket vetnek fel a résztvevők és a megfigyelők viszonyával, az eseményekben résztvevő különböző csoportok relatív szerepével kapcsolatban, valamint arról, hogy mi módon látták, érzékelték ezeket az aktusokat a szemtanúk vagy más kortársak.

A legtöbb tanulmány alapja liturgikus szöveg (tágabb értelemben vett ordók, melyek többé-kevésbé részletes utasításokat tartalmaznak), de ezeket más, sokféle típusú forrásokkal vetik össze. Gyakran hiányzik magának a szertartásnak az előírása (*praescriptio*), így egyéb korabeli bizonyítékokra, illetve későbbi liturgikus írásokra alapozott rekonstrukciókat kellett a szerzőknek megkísérelniük. Ezen a területen hagyomány, hogy ugyanannyi figyelem jut a képi jellegű adatoknak, mint az írott forrásoknak; sőt, a történeti képanyag egyenjogúsítása, amelynek során az szemléltető dekorációból kritikailag értékelt bizonyítékká lett, elsőnek az uralkodással kapcsolatos tudomány területén ment végbe.⁴ Kötetünk szerzői e hagyományhoz híven tovább finomítják a korábbi tudósok által alkalmazott értelmezési módokat. A kép és a szöveg összevetése (mind a liturgikus könyvekben, mind pedig a krónikákban), valamint a számunkra lényeges illuminációk (beleértve a színeket, a dimenziókat, a belső szimmetriákat, stb.) pontos elemzése önmagában is bizonyos mértékig új kutatási irányt jelent. Egy úttörő tanulmány a liturgia zenei anyagán alapul: egy aktusrend fejlődését rekonstruálja a fennmaradt zenei feljegyzések segítségével – ez mind módszerét, mind pedig az alapul vett forrástípust tekintve újszerű megközelítés.

A királyi aktusrendek tanulmányozói már régóta tudják, hogy liturgikus és az egyházi jellegű evidencia egymagában még elégtelen; érvényes felismerésekhez és következtetésekhez csak szertartáskönyvekben található normatív előírások és az eseményekről tudósító egyéb szövegek összevetése vezethet. Kötetünkben számos tanulmány bizonyítja e szabály helyességét. Egy fontos elbeszélő forrás – a reimsi Hinkmár által írt *St. Bertin-i Évkönyvek* – szisztematikusan elemzése például egyedülálló módon világítja meg az érseknek a királyságról vallott nézeteit. E nézetek sok tekintetben nem esnek egybe ugyanezen kor, sőt ugyanezen szerző elméleti és liturgiai szövegei alapján kialakult elvárásainkkal. Noha nem maga a szertartás van a górcső alatt, vagy talán éppen ezért, a „királycsinálás” Hinkmár adta leírásának vizsgálata azért nagyon fontos, mert ellensúlyozza az egyoldalú egyházi és liturgiai elemzéseket. Mindent összevetve, válogatásunk azt igyekszik bemutatni, hogy e szakterület tudósai nemcsak a múltban félbehagyott feladatok befejezésével, vagy részben hagyományos anyagon alapuló, szélesebb körű vizsgálódásokkal foglalkoznak, hanem a kutatás teljesen új ösvényein is elindulnak.

A középkorral foglalkozó kritikai tudomány mintegy háromszáz évesnek mondható, ha például Mabillont, a modern diplomatika atyját tekintjük kiindulási pontnak. Ezzel szemben a királyi, császári, illetve pápai koronázások és egyéb trónralépési rítusok kritikai tanulmányozása sokkal fiatalabb: alig több mint százéves. Talán nem csupán közép-európai elfogultságom okozza, hogy a koronázások – pontosabban azok liturgikus iratai – történeti tanulmányozásának kezdetét 1873-ra teszem; ekkor adott ki magyarázatos szövegeket Georg Waitz a Göttingeni Akadémia közleményeiben.⁵ Való igaz, koronázásokról és a kapcsolatos királyi ceremóniákról írtak már azelőtt is, e szertartások középkori virág-

korában is, meg utána is, teológusok, jogászok és királyi hivatalnokok. Azok az értekezések azonban szorosan kötődtek egy-egy beiktatáshoz vagy éppen aktuális alkotmányjogi kérdéshez. Céljuk az volt, hogy az uralkodók ábrázolásának élő gyakorlatában előforduló szavakat, gesztusokat és precedenseket, allegorikusan vagy jogi szempontból magyarázzák. Rendkívül értékesek a királyság mint intézmény történetének kutatója számára, mivel segítenek megvilágítani, hogyan látták a kortársak a szertartás és az aktusrend különböző szempontjait. Az események és a szimbolikus tárgyak középkori szerzők által előadott allegorikus egzegezisei összegzései jelentős segítséget nyújt ahhoz, hogy értsük a királyság mint intézmény szentségét és azt, hogy hogyan kapcsolódik a Római Egyház liturgiájához és teológiájához. Az értelmezésben a késő középkor és a korai újkor során bekövetkezett változások (amelyeket például a francia király felkenésére vonatkozó szakirodalom tanulmányozásából ismerhetünk meg) immanensen a szertartások fejlődéséhez tartoznak.⁶ Az is igaz, hogy kutatásaink egyik fő mottója, melyet Janet Nelson idézett nemrégiben, a korai tizenhetedik századból származik: John Selden írta 1638-ban, hogy „ha az ember mindazt tudni akarja, amit valaha általában hittek, a liturgiákhoz kell fordulnia.”⁷ Mégis azt hiszem, hogy az általunk üzött tudományos kutatás, szigorú értelemben, a múlt olyan lezárt szokáseggyüttesének tanulmányozásával kezdődik, amely nem kapcsolódik közvetlenül jogi, politikai vagy alkotmányjogi ügyekhez.

Természetesen oktalanság volna az ilyen irányú vizsgálódások többé-kevésbé nyilvánvaló politikai és ideológiai velejáróit figyelmen kívül hagyni, akár a múlt századról, akár napjainkról van szó. Amikor Wilhelm Giesebrecht azzal állt elő az 1860-as években, hogy tanulmányozni kellene a császári koronázási aktusrendet,⁸ javaslata bizonyára nem volt teljesen független a birodalom küszöbén álló „megújulásától”. Nem tudom, vajon a szertartáskönyvek 1873-as kiadását – ez volt az első, amely széles körű kéziratok forrásanyag tanulmányozásán alapult – maga a szerző, Georg Waitz összefüggésbe hozta-e a Második Birodalom megalapításával. Az ezt követő kutatásokat kezdetben ugyancsak motiválta a középkori Német-római Birodalom iránt feltámadt történelmi és politikai érdeklődés.⁹ Később, különösen a szellemtörténet hatása alatt, és részben Georg von Below állásfoglalásra készítő tanulmányaira válaszul,¹⁰ a tudósok tágabb kérdéskört kezdtek vizsgálni: a hatalom szerkezetét és formáját az újkor előtti államalakulatokban, és az újkori állam kialakulását és növekedését általában. Percy Ernst Schramm, akinek a munkássága még mindig e terület legnagyobb kiterjedésű kutatási anyagát képviseli, a saját felfogását magyarázva a középkori monarchia jellegéről folyó vitára mutatott; az ugyanis szerinte „inkább volt állam” mint az újkori monarchia, és éppen az uralkodóit övező vallásos dicsfény miatt. Az is elismerte, természetesen, hogy ugyanakkor „kevésbé volt állami” a benne található hatalom rendkívül személyes jellege miatt.¹¹ A középkori politika mind e két oldalát példaértékű módon lehet tanulmányozni a koronázásokról és az azokkal kapcsolatos rítusokról és szertartásokról szóló feljegyzésekben.

Érdeemes – sőt, a koronázástudomány számára igen kívánatos – vállalkozás lenne megírni e szakterület összeurópai historiográfiáját, gondosan ügyelve a politikai és ideológiai implikációkra, nagyjából azon irányvonal mentén, amelyet David Sturdy vázolt a „folyamatossággal” és a „változással” kapcsolatban a királyi

aktusrendről készült angol tanulmányokban.¹² Anélkül, hogy egy ilyenfajta historiográfiai áttekintést, vagy akár bibliográfiai vázlatot próbálnék adni a Georg Waitz óta eltelt „hosszú évszázadról”, megkísérlek néhány lényeges felfogást körvonalazni az utóbbi hatvanegynéhány év koronázási stádiumaiban. Időrendben Marc Blochcsal illik kezdeni, aki a középkori monarchikus szokások kutatásában azt hiszem, elsőként hasznosította az etnográfia és az antropológia eredményeit és módszereit *Les trois thaumaturges* című művében.¹³ Azonban nem kutatta tovább ezt a témát, és az utóbbi évekig követőkre sem igen talált. A Waitz és mások német hagyományát folytatók körében három kérdéskör emelkedik ki, amelyet nagyjából három tudóshoz, illetve „iskoláikhoz” kapcsolhatunk. Egyes történészek a középkori koronázásokat a királyság intézménye szimbolikájának általános összefüggéseiben vizsgálják (P. E. Schramm, barátai és tanítványai), mások a középkori politika- és jogelméletet tanulmányozzák (Walter Ullmann és tanítványai), míg egy harmadik csoport „politikai teológiával” és a középkori állam mindent felölelő kutatásával foglalkozik (Ernst H. Kantorowicz és tanítványai). E három fő felfogás természetesen nem különül el szigorúan egymástól, és rajtuk kívül még igen sok szerző foglalkozik királyi aktusrendek tanulmányozásával.¹⁴

Közös kiindulási pontok is voltak annak a három német tudósnak a munkásságban, akik ezeket az iskolákat vezették; ilyen volt például mindenkéltől a textuális vizsgálódás pedáns módszere *a l'allemande*, ám az enyhén szólva kedvezőtlen körülmények megromtották a kapcsolatot a göttingeni professzor, Schramm, az Angliában élő osztrák emigráns, Ullmann, és az Amerikában élő német száműzött, Kantorowicz között. Mégis, a királyság intézményének kutatói gyakran konzultáltak velük, és tanítványaikat arra bíztatták, hogy keressék fel a többi vezető tudóst. Schramm például helyesbítette néhány – noha csupán kevésbé lényeges – következtetését az angolszász szabályzatokkal kapcsolatban Paul Ward göttingeni látogatása, majd tanulmánya és az ezt kísérő szövegkiadás megjelenése után.¹⁵ Mindazonáltal igen jelentős mennyiségű németországi és közép-európai munka mostanában talált után az angol, illetve francia tudományos berkekbe. Rendkívül meglepő például, hogy Schramm művét, amelyben a franciaországi koronázások általános történetét próbálta megírni, még nem fordították le franciára. Az angol koronázásokról írt meglehetősen vázlatos történetét viszont V. György trónraléptekor azonnal kiadták angolul, és azóta is nélkülözhetetlen referenciamű a téma tanulmányozói számára. Bloch nagy hatású munkája csak 1973-ban jelent meg angolul, s így több mint fél évszázadig csak a képzetesebb olvasók férhettek hozzá; csupán Németországban figyeltek fel rá, de újító módszerei tudománynak arra az ágára sem gyakoroltak hatást. Számos lényeges kérdés, amelyeket a németek már részletesen kidolgoztak, néha új felfedezéseként jelenik meg mostanában francia vagy angol munkákban, ugyanakkor Közép-Európában is gyakran figyelmen kívül hagyják a nyugat-európai és amerikai kutatások eredményeit. Sajnos, ilyen kiszámíthatatlanok a nyugati eszmetörténet útjai. Azt a három „iskolát”, amelyről az alábbiakban szó lesz, göttingeni, cambridge-i és berkeley-i iskolának is nevezhetjük. Másutt már felvázoltam Schramm-nak a koronázások és aktusrendjeik iránti érdeklődése fejlődését.¹⁶ Eleinte a középkori királyok képmásaival foglalkozott, és zavarba ejtette a klasszikus hagyomány és a rajta látható középkori lerakódások közötti bonyolult viszony.

Az a meggyőződés is kialakult benne, hogy a bizánci modellek megértése nélkül lehetetlen e fejlődéseket megérteni, de nem szabad megfeledkezni ezek részben germán, barbár, illetve pogány gyökereiről sem.¹⁷ Miután felismerte, hogy az uralkodás ikonográfiája szoros kapcsolatban áll szimbolikusan releváns tárgyakkal, megvizsgálta e tárgyak típusait és történetét, valamint azokat a rituális aktusokat, amelyek során e tárgyakat átadják az uralkodónak, illetve a tárgyakat politikai, teológiai és – mindenképp – allegorikus szempontból értelmezte. Miután a kánonjogász Eudard Eichmann, aki e szövegeket kissé egyoldalúan olvasta,¹⁸ állásfoglalásra készítette, illetve „az eszmék világáról” kialakuló globális felfogásához biztatást merített Fritz Kern és Carl Erdmann műveiből, Schramm elkezdte gyűjteni, rendszerezni és kiadni az angolszás és frank királyságok, valamint a középkori Germánia koronázási ordóit. Ma már tudjuk, hogy sokkal nagyobb a megvizsgálandó szövegek száma, mint amennyi az ő rendelkezésére állt. A fontos római és német-római ceremóniális szövegek későbbi, teljes kiadásai²⁰ alapján sokkal pontosabban elemezhetők az átvételek és az imitációk. Az „Ordines-Studien” kötetei azonban, melyeket Schramm az 1930-as években adott ki, még mindig a szakma alapvető, nélkülözhetetlen munkái.

Walter Ullmann érdeklődése a szerkönyvek és a királyi liturgia iránt azokból a kutatásokból ered, amelyek során a királyi és pápai hatalmat, a *regnum* és a *sacerdotium* viszonyát, illetve azokat a tendenciákat vizsgálta, amelyeket később a középkori politikai gondolkodás emelkedő és leszálló témáinak nevezett el.²¹ Miközben az angol koronázási tanulmányok folytonosságában való részvételi készségét azzal demonstrálta, hogy néhány művét a Henry Bradshaw Társaságnál jelentette meg, Ullmann fenntartotta kapcsolatait a kontinentális német kutatással is: például a középkori szabályzatokban megjelenő szuverenitás gondolatáról írt kiváló munkáját a Schramm hetvenedik születésnapjára kiadott *Emlékkönyvben* tette közzé. Míg Schramm műveinek hátránya az, hogy kissé sokat markolnak és gyakran testes katalógusokká dagadnak, Ullmann elsősorban legalisztikus felfogása korlátozza bizonyos mértékben, valamint az, hogy nagy hangsúlyt helyez az egyházi aspektusra, továbbá szinte kizárólagosan csak az írott bizonyítékokat fogadja el.

Talán Ernst H. Kantorowicz volt az a tudós, aki a mai tudásunk alapját képező adatok és eszmék legszélesebb körű, minden szempontú elemzését tűzte ki céljául.²² A klasszikus ókor tudósának készült, s tudományos pályáját az antikvitás uralkodói eszményeinek középkori, reneszánsz-kori és még későbbi továbbélése és újjáéledése vizsgálatának szentelte. Kantorowicz már II. Frigyes szicíliai királyról írt művében kihasználta a témában rejlő rituális és ikonográfiai dimenziókat.²³ Kutatásai körét később kiterjesztette a korábban elhanyagolt liturgiai kikiáltásokra, akklamációkra, az ún. *laudes-re*, ahol a zenei elemzést munkatársa végezte.²⁴ A középkori királyság felfogásáról írt hatalmas összegző művében (*The King's Two Bodies*²⁵) Kantorowicz mindezeket az elemeket, továbbá a koronázási rítusokat, szabályzatokat, királyi temetéseket (amelyeket tanítványa, Ralph Giesey tanulmányozott alaposabban)²⁶ egy olyan fejlődési kontextusban helyezte el, amelyet politikai teológiának nevezett. A Krisztus-központú királyságtól a törvény- és emberközpontú uralkodásig való fejlődés még mindig az egyik legerősebb paradigma a középkori államban és szimbolikus bemutatásában rejlő folyamatosság és változás megértéséhez.

Röviden: azt hiszem, nyugodtan megállapíthatjuk, hogy a Schramm–Ullmann–Kantorowicz-féle tudós „generáció” és még néhány más kutató, mint például Marc Bloch, Carl Erdmann, Cornelius Bouman,²⁷ Paul Ward, Gerhard Lander²⁸ és Reinhard Elze²⁹ a királyi rítus tanulmányozását a marginális szemléltetés szintjéről paradigmaticus szintre emelte, s ezzel arra készíti a középkorral foglalkozó történészeket, hogy különösen a középkori uralkodással, de általában az állammal, illetve a hatalom szerkezetével kapcsolatos számos nézetüket újrafogalmazzák.

Mi a jelentősége e munkának a mai történettudomány számára? Amikor néhány évvel ezelőtt Jacques Le Goff feltette a kérdést, hogy a politika vajon még mindig a történelem gerince-e, csak megszorításokkal tudott erre igennel felelni, s felhívta a figyelmet a hatalom megosztásának és legitimációjának döntő fontosságára bármely – akár középkori, akár mai – társadalomban.³⁰ Le Goff ebben a tanulmányban válaszolt azoknak, akik érthetően únták már a csaták, dinasztikus konfliktusok és jogi viszályok nyelvén megfogalmazott politikatörténetet, s rámutatott Bloch, Schramm és mások műveire, akik a hatalmi struktúra szervevényeit tanulmányozva a politika mélyebb rétegeit kutatták. Az uralkodás és a rituális aktusok szimbolikája, mondta, olyan új kutatási lehetőségeket tár fel, amelyek ugyanolyan érdekesek, mint az emberi mentalitás egyéb szempontjainak a vizsgálata. És mivel ezeknek az eszméknek és szimbolikus formáknak igen sok közülük van az – akár magas, akár alacsony állású – emberek sorsához, ugyanolyan lényegesek a középkor életének, társadalmi változásainak, eszmei növekedésének és politikai átalakulásainak megértéséhez, mint az, hogy megfigyeljük az idővel, térrel, osztállyal, nemmel, gazdasággal vagy éppen szegénységgel kapcsolatos viszonyokat.

Nagyon sok ugyan a tennivaló, de e téren (mint bármely más történeti vállalkozásban) a legelső feladat a textuális és képi bizonyítékokon nyugvó biztos alapok lerakása volt, s ezt a munkát már jórészt elvégezték a tizenkilencedik és a korai huszadik század tudósai. Ugyancsak ők a főbb kutatási módokat is körvonalazták, s kijelölték a liturgikus szövegek, az ünnepi prezentációk, a királyi és fejedelmi ikonográfiák értelmezéséhez szükséges eszközöket. Legfontosabb tettük azonban az volt, hogy a politikai programok és valóságok szimbolikus és rituális kifejezéseit ráhelyezték a történelemkutatás térképére. Mindezen túl meghatározták egy sor olyan különböző – jogi, teológiai, politikai, illetve kulturális – összefüggést, amelyben a szövegek és a képek elemezhetők.

A jelenkori – és a jövőendő – történész-nemzedékeknek nem szükséges feltétlenül hátat fordítaniuk mindannak, amivel tanítómesterei és azok mesterei foglalkoztak. Még vannak kiadatlan szövegek, s a már kiadottakat is újra kell vizsgálni az új leletek és az új kérdések fényében. Először is, a középkori Európa egyetlen királyságának viszonylatában sem készült még el a koronázási szabályzatok és a kapcsolatos szövegek teljes kritikai kiadása. Lawrence Bryant, Sarah Hanley, Richard Jackson és Janet Nelson mostanában megjelent munkái³¹, valamint kötetünk Franciaországról szóló tanulmányai (Jacques Le Goff, Jean-Claude Bonne és Anne Hedemann munkái) bizonyítják, hogy talán jól ismert szövegeket és képeket is szükséges lehet újradatálni, és hogy még a legtöbbet vizsgált forrásokból is nyerhető új információ, ha figyelünk a részletekre, a teljes rituálé színrevitelének burkolt jelentéseire, a szín jelentőségére a képekben, vagy

a testmozdulatok és gesztusok fontosságára (lásd még Alexander Gieysztor Lengyelországról írt tanulmányát). Az angol ordók kiadásainak sorrendje még mindig nincs megnyugató módon megállapítva, noha oly sok kitűnő tudós – köztük néhai barátunk, John Brückmann – dolgozott rajtuk és vitatkozott róluk,³² és Andrew Hughes tanulmánya most a datálás új módját javasolja, a változás folyamatát pedig nemcsak textuális, hanem zenei anyaggal bizonyítja. Csupán a legutóbbi időkben vizsgálták meg az észak-európai koronázások történetének igen szegényes szöveganyagát (lásd Eric Hoffmann dolgozatát), s középkori ordók híján igen sok a bizonytalan következtetés és a vitás kérdés (lásd Elizabeth Vestergaard megjegyzéseit). Reinhard Elze kötetünkben egy ordót közül a *Monumenta* legnemesebb hagyományainak – melyeknek ő is része – szellemében, hogy bemutassa, hogyan oldható meg az egyik legnehezebb feladat, egy liturgikus szöveg datálása, a szöveg és a körülmények együttes vizsgálatával.

Vannak azonban olyan utak is, amelyeket követve a mai történészeknek le kell térniük az elődeik által kitaposott ösvényről. Az ordók tanulmányozását például megnehezíti az, hogy az ismételt intések ellenére egy-egy liturgikus szöveg meglétét gyakran bizonyos rítusok vagy bizonyos rítussorozatok végrehajtásának bizonyítékául fogták fel. Schramm tréfásan azt szokta mondogatni: „Mutasd meg jelvényeidet, s megmondom, ki akarsz lenni”, s ezzel a királyi, császári vagy pápai öltözetekre, *Herrschaftszeichen*-re vagy gesztusokra vonatkozó igen sok forrásunk inkább programatikus sem mint deskriptív jellegére célt. Elze, aki nem győzi hangsúlyozni az előírások és a valóság közötti eltérést, kötetünkben remek példán teszi lehetővé a kettő összevetését. Az, ahogy a szicíliai szabályzatot datálja és értelmezi, újabb fontos tanulságra hívja fel a figyelmet: a liturgikus szövegek változásait és folyamatosságait nem szabad a politikai fejlődés annyira megbízható bizonyítékainak tekinteni, amennyire szeretnénk, mivel a rituálé tehetetlensége gyakran nagyobb mint az alkalmazkodásra való készség.³³ Az avignoni pápaszentelésekről írt tanulmányában Schimmelpfennig a késő-középkori szabályzat datálását nem csupán liturgikus szövegekre, elbeszélésekre és beszámolókra alapozza, de bizonyítékul felhasználja a pápai palota architektúráját is.

A forrásbázis és vizsgálata módszereinek tágításán kívül fel kell tenni néhány új kérdést is. Noha az előző nemzedékek tudósai figyelembe vették a királyi rítusok szélesebb politikai és társadalmi összefüggéseit (Walter Ullmann, például az „emelkedő téma” és az egyén tárgyalásakor), azt ritkán vizsgálták meg, hogy mindezt hogyan látta a „nép”. Az alkotmányos téma, azaz a királyi beiktatás helye a korona és a főurak (vagy a rendek) közötti hatalommegosztásban (vagy más elrendezésében) semmiképpen nem került el a figyelmet, de Schramm például nyíltan kijelentette, hogy a középkorban azért kíván az uralkodókkal foglalkozni, mert ők képesek „mozgatni” a történelmet, nem pedig az alávetettek.³⁴ Mint már megjegyeztük, Marc Bloch ebben a tekintetben is egyedüli kivételnek számított. Kötetünkben számos tanulmány bizonyítja, hogy e szimbolikus előadásokban nemcsak a király és legközelebbi társai, hanem a többi résztvevők is komoly jelentőséggel bírtak. Az elsődleges és másodlagos szereplők, valamint a színpad és a közönség meghatározása, továbbá mindezek kölcsönhatása az 1250. évi ordó cikkelyeiben, a lengyelországi gesztusok vizsgálata, s különösen a bevonulási ceremóniákban foglalt aprólékos „dialogus” tárgyalása

Larry Bryant tollából fontos előrehaladást jelent ebben az irányban. Van egy további lépés is: Janet Nelson, Hinkmárnak az uralkodásról vallott nézeteiről szólva azt mondja, hogy az érsek szemében, aki nyilván jól értett a rítusokhoz, nem a koronázás volt a legfontosabb, hanem az, hogy a királyt fentről megáldják, a főurak és prelátusok pedig elfogadják. A kora középkori politikáról és rítusokról írt további tanulmányaiban Nelson hangsúlyozza, hogy a hatalmi realitásokat ugyanúgy szem előtt kell tartani, mint a legitimitáció mágikus és rituális elemeit.

Erthető, hogy az előző generáció tanulmányaiban elsősorban a korai és a virágzó középkorra összpontosított, azaz olyan periódusokra, amikor a gesztusoknak jelvényeknek és látható ceremóniáknak sokkal fontosabb szerepe volt, mint a politikai traktátusoknak vagy írott egyezségeknél – amikor egyáltalán voltak ilyenek. Azonban tévedés lenne a látványosság és az ünnepek irányában később végbement eltolódást csupán „lealacsonyodásnak” tekinteni. Az újkor első évszázadaiban megváltoztak a hagyományos ceremóniák bizonyos funkciói. Némelyiknek a helyét nyíltabban kontraktuális és jogi megoldások vették át, míg másokat egyszerűen elvetettek, mert római eredetük nem felelt meg a protestáns monarchiáknak. Richard McCoy I. Erzsébet „problémás” koronázásról írt tanulmánya megvizsgálандó lehetőségeket tár fel, és az utóbbi időben a princetoni Davis Seminar, valamint 1982-ben egy mainzi konferencia is foglalkozott a lehetséges kutatási irányokkal.³⁵

Az eljövendő munkáknak mindenesetre szembe kell néznie ezekkel a problémákkal és ezeken kívül még sok más kérdéssel is. A koronázási szertartás és a királyi ceremónia természetesen a szimbolikus cselekedetek, gesztusok és viselkedés egész világának a részeit alkották. Le Goff és munkatársai meg is vizsgálják a formulát, s közölnek róla néhány előzetes részeredményt, miközben a gesztusokról általában írt normatív traktátusokat tanulmányozzák, köztük St. Victor-i Hugó munkáját *De instructione novitiorum*. Az École des Hautes Etudes en Sciences Sociales-ban tartott szemináriumokon véletlenül felfedezték, hogy az 1250-tól származó ordó szöveget és a szemléltető ábrákat is tartalmazó, egyedülálló forrása a gesztusoknak, és jelentőségét tekintve a román kori timpanonok szobraihoz, vagy az imádság, házasság, hűbériség gesztusairól készült ábrázolásokhoz hasonlítható. Mind az európai, mind pedig az Európán kívüli királyságról és államról írt munkákból az olvasható ki, hogy nem minden politikai rítus összpontosított az uralkodó trónralépésnek vagy temetésének fő eseményére, amelyre eddig e terület kutatói általában figyelmüket irányították. Az ünnepélyes koronaviseléstől kezdve a vendégek, küldöttek és vazallusok fogadásáig, vadászatoktól és lakomáktól kezdve a *fideles* egybegyűléséig igen sok más alkalom is jelképekkel megrakott rituális esemény és politikai látványosság volt.³⁶

Az előírás (ordó, stb.) és a tényleges megvalósulás összhangjának, illetve eltérésének vizsgálata sok, eddig elhanyagolt irány kutatását teszi szükségessé. A „valóság” ugyanis nem egyszemélyes: még ha meg is állapítható, hogy mi történt, fel kell tenni a kérdést: hogy látták ezt a jelenlevők, valamint milyen – valószínűleg eltérő – módokon fogták ugyanezt fel a különböző „rendekhez” tartozó kortársak. Ezen eseményeknek már vizuális, illetve auditoriális észlelése is attól függött, hogy az illetőt beengedték-e egy meghatározott szakrális vagy rituális helyre, vagy kirekesztették onnan; hogy az ember az uralkodó közvetlen környezetét alkotó kiválasztott kevesek egyike vagy a tágabb elit tagja volt, a világi,

az egyházi előkelőkhöz tartozott-e vagy a *populushoz*, amely néha kiválogatott csoport formájában volt jelen, máskor viszont mindössze „statisztált” a látványossághoz. A feladat igen nehezzé válik, amikor azt kell eldöntenünk, hogy bizonyos szimbolikus cselekedeteket hogyan értékelték különböző jelenlevő személyek, illetve olyanok, akik csak másodkézből értesültek a ceremóniáról. Mivel legtöbb esetben írástudatlan világiak és az alsó papság képviselőinek a gondolataiba kell beelátnunk, feladatunk nem könnyű; azonban a legitimitációval kapcsolatos egész érvelés teljes súlya ettől függ.

A vizsgálódás ezen területein, amelyeket túlságosan vékonyan fednek a történelmi források hagyományos típusai, valódi új kezdeményezésekre van szükség. Ma már felesleges az összehasonlító és interdiszciplináris eljárások legitimálásának a védelmére kelni – elmúlt már az az idő, amikor ezeket sokáig csupán olyan esetekben tartották alkalmazható szükségmegoldásnak, amikor nem állt rendelkezésre „jobb” bizonyíték. Azonban abban még mindig nincs teljes egyetértés, hogy a testvértudományok – mint a néprajz és az antropológia – módszereit és eredményeit természetesen alkalmazni lehet a középkori történelem értelmezése során. Kétségtelen, hogy voltak történészek ostoba és felületes párhuzamokat „primitív törzsek” szertartásai és a középkori Európa aprólékosan kidolgozott egyházi és világi ünnepei között. Az ilyen általánosítások valóban nem segítik a politikai szimbolika rejtett oldalainak feltárását. Az antropológusok is tesznek néhány túlságosan könnyed összehasonlításokat, sokszor azért, mert csak töredékesen ismerik a történelmi anyagokat, vagy – még gyakrabban – mert nem rendelkeznek a szövegértelmezés kritikai készségével és módszereivel. Nincs okunk azonban azt feltételezni, hogy az uralkodó és az alattvalók közötti viszonynak (lényegében egy fragmentált és vegyes, mágikus világnézetébe mélyen beágyazott, írástudatlan populációról van szó)³⁷ – és e viszony felfogásának – a tanulmányozása során nem használhatók azok a módszerek, amelyeket az írásbeliség előtti állapotban leledző társadalmak megfigyelése során mostanában alkalmaztak, továbbá, hogy e társadalmak bizonyos tulajdonságai nem segítenek a feltett kérdések megválaszolásában. Az, hogy az antropológusok (A. van Gennep, V. Turner, C. Geertz, L. Leach, M. Fortes, és mások) milyen gyakorisággal tűnnek fel az alább közölt tanulmányok jegyzeteiben – és szerzőnk más írásaiban –, azt jelenti, hogy a középkori és a korai újkori politikai rítusok kutatói nagyon is tudatában vannak annak, milyen lehetőségeket hordoz az eszmék és eljárások effajta cseréje.

A koronázások és az azzal kapcsolatos rítusok iránti érdeklődés a történettudományok tőzsdéjén a jelek szerint túljutott a bessz időszakán. Amikor Reinhard Elze megjegyzi, hogy az itt közzétett szövegkiadást évekig az íróasztalfiókjában tartotta, mivel nyilvánvaló volt az érdektelenség az ilyen típusú szövegek iránt, akkor olyasmit fogalmaz meg, amit nagyon sokan tapasztaltunk már. Az utóbbi két-három évtizedben igen sok medievalista – valamint olvasóik és tanítványaik – gondolatait érthetően új területek (mint pl. populáris eszmék, az alsóbb osztályok társadalmi körülményei, a nők élete) foglalták el. Úgy tetszett, a királyság intézményével és az állammal már eleget foglalkoztak, mi több, ezek különben sem annyira fontos stúdiumok. Azonban újra igény mutatkozik a hatalom, a hierarchia, a vezetés elemzéseire, legalábbis olyan kifinomult vizsgálódásokra, amelyek többet képesek megmagyarázni, mint a nagy eseményekkel

foglalkozó hagyományos politikatörténet.³⁸ Reméljük, tanulmánykötetünk tükrözi az átmenetet a koronázástudomány ideiglenes stagnálásából annak új felvirágzásához, és bízunk abban, hogy a további kutatások és újszerű eljárások bátorításával hozzá is járul ehhez a kívánatos folyamathoz.

Jegyzetek

1. Az angol nyelvhasználatban ugyanaz az egy szó ('*coronation*'), amely leírja a királyi fejké ráhelyezését az új uralkodóra, a hatalomra emelkedéssel kapcsolatos rítusok egész rendszerét is jelöli; a későközépkortól kezdve a pápai pontifikátus szertartásos kezdetének neve ugyancsak *coronatio*. Franciaországban a felkenés ('*sacre*') kapott központi jelentőséget. A német szakirodalomban mind a *Krönung*, mind pedig a *Weihe* (felszentelés) terminus használatos. Mindazonáltal érdeklődési területünk pontos definíciója magában kell, hogy foglaljon egyéb szimbolikus eseményeket és gesztusokat; ilyenek például az új király (illetve királynő, illetve pápa) beiktatását megelőző királyi temetés, a királyi ünnepek különböző típusai, az uralkodó bevonulása a fővárosba és más városokba a koronázás előtt és után, a kormányzás első formális aktusai (mint Franciaországban a *lit de justice*, Lengyelországban és Magyarországon a világi eskü és a lovaggáütés, az új pápa általános búcsúja), és így tovább.
2. Nagyon fájtalok két nyilvánvaló hiányt: az egyik Németország, azaz a középkori birodalom a másik pedig az Ibériai-félsziget királyságai. Mindkettővel kapcsolatban terveztünk tanulmányokat, ám a szerzők más irányú elfoglaltságaik miatt ezeket nem tudták időben leadni. Természetesen Bizáncot is bele kell vonni az áttekintés igényével fellépő gyűjteménybe, hiszen a görög császári úzus, legalábbis a korai középkorban, igen erőteljes modell volt. A Franciaországra vonatkozó tanulmányok nagy száma azonban nemcsak a francia koronázástudomány iránti franciaországi, illetve észak-amerikai érdeklődést jelzi, hanem a *religion royale* és transzformációi által feltett megoldandó kérdések nagy számát is.
3. Azért használok idézőjelet, mivel úgy érzem, hogy rohanó korunkban a tudományos élet viszontagságai nem kedveznek egyértelműen a klasszikus értelemben vett mester-tanítvány viszonynak és iskoláknak. Ami azt illeti, az alább említett vezető tudósok igen kevés medievalista doctorandusa és doctorandája folytatja kutatásait továbbra is e szakterületen, és ha igen, sokan közülük letértek az „atyáik” által kijelölt ösvényről.
4. Például, P. E. Schramm, *Die deutschen Kaiser und Könige in Bildern ihrer Zeit*, 1. kiadás (Leipzig, 1928), utolsó posztumusz kiadás F. Müterich szerk. (München, 1983); E. H. Kantorowicz, „The 'King's Advent' and Enigmatic Panels in the Doors of S. Sabina”, (A 'Király jövelete' és a Szt. Szabina ajtajának enigmatikus táblái) *Art Bulletin* 26 (1944); 207–231, újranyomva in: *Selected Studies* (Válogatott tanulmányok), szerk. M. Cherniavsky és R. E. Giesey (Locust Valley, N.Y.: J. J. Augustin, 1965) 37–75; E. H. Kantorowicz, „The Carolingian King in the Bible of S. Paolo fuori le mura” (A Karoling király a S. Paolo fuori le mura Bibliájában), újranyomva in: *Selected Studies*, 81–94; G. Ladner a pápák képmásairól írt könyvei, a *I ritratti dei Papi nell'antichità e nel medioevo* 1 (Vatikánváros, 1941) és a *Die Papstbildnisse des Altertums und des Mittelalters* 6. kötet (Vatikánváros, 1984) között. A Keleti Birodalomra vonatkozó hasonló tanulmányok között megemlítenéd az olyan klasszikusok, mint A. Grabar, *L'empereur dans l'art byzantin. Recherches sur l'art officiel de l'empire d'Orient* (Paris, 1936, újranyomva: London, 1971). A szláv anyag áttekintése, F. Kämpfer, *Das russische Herrscherbild von den Anfängen bis Peter d. Gr.: Studien zur Entwicklung der politischen Ikonographie im byzantinischen Kulturkreis* (Recklinghausen, 1978), bő irodalommal, szerintem elsőnek kísérli meg modern szemiotikai elemzés alkalmazását e területen (lásd pp. 17–102.)

5. G. Waitz, „Die Formeln der deutschen Königs- und der römischen Kaiserkrönung vom 10. bis zum 12. Jahrhundert,” *Abhandlungen der kgl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen*, 18 (1873). A Halléi Egyetemre beadott ugyan Hermann Schreiber még korábban egy disszertációt („De ceremoniis conditionibusque, quibus ... usi sunt”) 1870-ben de ebből csak egy ötvenhárom oldalas rövid részlet (Berengárig, Kr. u. 915) jelent meg. Waitzot Joseph Schwarzer követte, aki az egész középkort tárgyalta, de sajnos túl felületesen, a *Forschungen zur deutschen Geschichte* 22. kötetében (1882). Az angol koronázással kapcsolatos kutatásokhoz a századfordulón lásd: Sturdy, ebben a kötetben; a lényeges francia munkákról lásd a bibliográfiát in: R. A. Jackson, *Vive le Roi! A History of the French Coronations from Charles V to Charles X* (Vive le Roi! A francia koronázások története V. Károlytól X. Károlyig) (Chapel Hill/London: University of North Carolina Press, 1984), 280–299.
6. A lényeges középkori szövegek között található többek között. a XI. századból származó „Libellus de ceremoniis aule imperatoris”, kiadva mint a „Graphia auree urbis Roma” része, magyarázatokkal, 3. köt., pp. 338–352, in: Percy E. Schramm, *Kaiser, Könige und Päpste: Gesammelte Abhandlungen*, 4 kötet (Stuttgart, 1968–1971), a továbbiakban *KKP*; allegorikus jelvényértelmezések Honorius Augustodunensistől („Gemma animae”, c. 224–225, Migne PL 172:612), Viterbói Gottfridtől („Pantheon”, XXVI, MG SS 22: 272ff.), Cremonai Sicardustól („Mitrale”, II, 6: De regalibus insignis, Migne PL 213:82) és másoktól. Gyakran felhívták már arra a figyelmet, hogy ezek sem a jelvények tényleges megjelenését sem a szertartások eseményeit illetően nem megbízható források, hanem inkább arra engednek következtetni, hogy mindezeket mások hogyan látták; lásd pl. tölem „Der Reichsapfel”, in: *Insignia Regni Hungariae* (Budapest, 1986), 193k. A francia értekezéseket, kezdve Jean Golein „Traité du sacre” című tanulmányától szerk. R. A. Jackson, *Proc. of Am. Phil. Soc.* 113 (1969), a két Godfrey tizenhetedik századi hatalmas ceremoniális szövegkiadásán át egészen a Restauráció után felélénkülő tanulmányokig, felsorolja és tárgyalja Jackson, *Vive le Roi*.
7. *Table-talk* (Asztali beszélgetés) c. művéből, idézi J. L. Nelson, „Ritual and Reality in Early Medieval ordines” (Rítus és valóság a koraközépkori ordókban), újryanomva in: J. L. Nelson, *Politics and Ritual in Early Medieval Europe* (Politika és Rítus a koraközépkori Európában) (London, 1986), 329.
8. Utal rá E. Eichmann, *Die Kaiserkrönung im Abendland: Ein Beitrag zur Geistesgeschichte des Mittelalters*, 2. köt. (Würzburg, 1942), vii.
9. A tudomány politikájához ebben a korban lásd E.–W. Beckenförde, *Die deutsche verfassungsgeschichtliche Forschung im 19. Jahrhundert* (Berlin, 1961), valamint F. W. Maitland „Bevezetés”-ét Otto Gierke *Genossenschaftsrecht: Political Theories of The Middle Ages* (Genossenschaftsrecht: A középkori politikaelméletei) c. válogatásához (Cambridge, 1900)
10. G. von Below, *Der deutsche Staat des Mittelalters*, 2. kiadás (Leipzig, 1925), melynek első száz oldala összefoglalja a vitakozó szakirodalmat.
11. P. E. Schramm, *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Beiträge zu ihrer Geschichte vom dritten bis zum sechzehnten Jahrhundert*, 3 kötet, (Stuttgart, 1954–1956; MGH Schriften 13:1–3) I, 1; angol fordításban idézi J. M. Bak, „Medieval Symbology of the State: Percy E. Schramm’s Contribution” (Az állam középkori szimbolikája: P. E. Schramm munkássága) *Viator* 4. (1973): 34.
12. A királyi hagyomány politikai felhasználásához a múlt században lásd még D. Cannadine, „The Context, Performance and Meaning of Ritual: The British Monarchy and the ‘Invention of Tradition’, c. 1820–1977” (A rituálé kontextusa, előadása és jelentése: a brit monarchia és ‘a hagyomány feltalálása’ 1820–1977) in: *The Invention of Tradition* (A hagyomány feltalálása), szerk. E. Hobsbawm és T. Ranger (London, 1983); rövidített formában újryanomva in *Rites of Power: Symbolism, Ritual and Politics Since the Middle Ages* (A hatalom rítusai: szimbolika, rituálé és politika a középkor óta) szerk. S. Wilentz (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1983)

13. Első kiadása mint *Publications de la faculté des lettres de l'Université de Strasbourg* 19. kötet (Strasbourg, 1924); újranyomva Paris, 1961 és most ismét Párizsban, 1983, J. Le Goff előszavával. Angol fordítása csak 1973-ban jelent meg (ford. J. A. Anderson), *The Royal Touch: Sacred Kingship and Scrofula in England and France* (A király érintése: a szakrális királyság és a görvénykór Angliában és Franciaországban) (London, 1973.)
14. Az egyháztörténészek és a szakrális királyság kutatói, valamint a germán, a kereszténység előtti és a koraközépkori uralkodói hatalom szakértői nagyban hozzájárultak a monarchikus prezentációkról való ismereteinkhez. Néhány cím a sok közül: O. Höfler, *Germanisches Sakralkönigtum* (Tübingen, 1952); H. Wolfram, „Methodische Fragen zur Kritik am 'Sakralen' Königtum”, in *Festschrift O. Höfler* (Wien, 1968); J. M. Wallace-Hadrill, *Early Germanic Kingship in England and the Continent* (Korai germán királyság Angliában és Európában) (Oxford, 1971); W. A. Chaney, *The Cult of Kingship in Anglo-Saxon England* (A királyság kultusza az angolszász Angliában) (Manchester, 1970); valamint a következő gyűjtemények: *Das Königtum: Seine geistigen und rechtlichen Grundlagen. Mainau Vorträge 1954*, szerk. Th. Mayer (Vorträge und Forschungen 3, 1955; újranyomva Sigmaringen, 1973); R. Schneider, szerk., *Das spätmittelalterliche Königtum in europäischem Vergleich* (Vort. u. Forsch. 32; Sigmaringen, 1986); *The Sacral Kingship: Contributions to the VIIIth International Congress on the History of Religion* (A szakrális királyság: előadások a VIII. Nemzetközi Vallástörténeti Kongresszuson) (Leiden, 1959); *Early Medieval Kingship* (A koraközépkori királyság), szerk., P. H. Sawyer és I. N. Wood (Leeds, 1977); és így tovább.
15. Lásd *KKP* 2:201kk; utalással P. L. Ward cikkére: „The Coronation Ceremony in Medieval England” (A koronázási szertartás a középkori Angliában), *Speculum* 24 (1939):160–178. Lásd még P. L. Ward, „An Early Version of the Anglo-Saxon Coronation Ceremony” (az angolszász koronázási szertartás egy korai változata), *English Historical Review* 57 (1942):345–361. Schramm természetesen nem tudta teljesen elfogadni Ward eredményeit, hiszen azok az ő saját datálásainak és következtetéseinek a gyengeségeit bizonyították.
16. Lásd fent a 11. sz. jegyzetet. Az „Ordines-studien” nagy részét újranyomták a *KKP* 2 és 3-ban. Schramm műveinek bibliográfiáját (1963-ig, összeállította A. Ritter) lásd in: *Festschrift Percy Ernst Schramm: zu seinem siebzigsten Geburtstag*. Szerk. P. Classen és P. Scheibert, 2 kötet. (Wiesbaden, 1964) 2:291–321. A *KKP* kötetei a korai tanulmányokra vonatkozó, azokat naprakész állapotba hozó megjegyzéseket is tartalmaznak.
17. Lásd *Viator* 4 (1973):59, utalással Treitinger, Deér, Dölger és mások vonatkozó munkáira. Alföldi A. – akivel mind Schramm, mind pedig Kantorowicz jó barátságban volt – késő antik modellekről írt korszakos jelentőségű cikkei most egy kötetben hozzáférhetők: *Die monarchische Repräsentation im römischen Kaiserreich* (Armstadt, 1970); Az antikvitás és a középkor, valamint Bizánc közötti átmeneti korhoz lásd M. McCormick, *Eternal Victory* (Örök győzelem) (Cambridge, 1987), és a bő irodalommal felszerelt kitűnő áttekintést: J. L. Nelson, „Symbol in Context: Rulers' Inauguration Rituals in Byzantium and the West in the Early Middle Ages” (Jelkép kontextusban: uralkodói beiktatási rituálék a koraközépkori Bizáncban és Nyugat-Európában), újranyomva *Politics and Ritual* c. kötetében, 259–282. Újabban A. Cameron ért el szép eredményeket e területen, lásd, pl. „The Construction of Court Ritual: The Byzantine Book of Ceremonies” (Az udvari szertartásrend felépítése: a bizánci szertartáskönyv), in: *Rituals of Royalty: Power and Ceremonial in Traditional Societies* (Királyi rítusok: hatalom és szertartás hagyományos társadalmakban), szerk. D. Cannadine és S. Price (Cambridge, 1987), 106–136.
18. Lásd fent a 8. jegyzetet; munkái elsősorban jogi és egyháztörténeti jellegűek, felsorolásukat lásd *Festschrift Eduard Eichmann zum 70. Geburtstag*, szerk. M. Grabmann és K. Hoffman (Paderborn, 1940), 685–687.

19. Fritz Kern, *Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter* (kb. 1914; átdolg. kiad. R. Buchner szerk., Münster, 1954; újrationomva Darmstadt, 1962); részletes angol fordítás, ford. S. B. Chrimes, mint a *Kingship and Law in the Middle Ages* (A királyság intézménye és a jog a középkorban) (Oxford, 1939; újrationomva New York: Harpen & Row, 1956, 1970) I. része; Erdmann munkáit két posztumusz gyűjteményben nyomták újra: *Forschungen zur politischen Ideenwelt des Frühmittelalters* szerk. F. Baethgen (Berlin, 1951), bibliográfiával, és *Ottomische Studien*, szerk. H. Beumann (Darmstadt, 1968); angolul csupán egy műve férhető hozzá: *Origins of the Idea of Crusade* (A keresztshadjárat eszméjének eredete), ford. M. M. Baldwin és W. Goffart (Princeton: Princeton University Press, 1977).
20. Például: M. Andrieu, *Le pontifical romain au moyen age*, 6 kötet (Vatikánváros, 1938–1941), *Studi e Testi*, 86–88, 99); C. Vogel és R. Elze, *Le pontifical Romano-Germanique du Xe siècle*, 3 kötet (Vatikánváros, 1963–1972), *Studi e Testi*, 226–227, 269); lásd még kötetünkben a Schimmelpennig cikkéhez írt jegyzetekben felsorolt címeket.
21. Ullmann írásainak bibliográfiája, 1940–1979, összeállította Peter Linehan, megtalálható in: *Authority and Power: Studies in Medieval Law and Government presented to Walter Ullmann on his Seventieth Birthday* (Tekintély és hatalom: tanulmányok a középkori jog és kormányzat köréből. Emlékkönyv W. U. hetvenedik születésnapjára), szerk. B. Trieny és P. Linehan (Cambridge, 1980); 225–274; Ullmann koronázási rítusokról vallott érett felfogásának legteljesebb kifejtését lásd *The Carolingian Renaissance and the Idea of Kingship* (A Karoling reneszánsz és a királyság eszméje) (London, 1969), IV. előadás; és *Law and Politics in the Middle Ages* (Jog és politika a középkorban) (London, 1975), 207–208, 263–266. Nézeteinek kritikai megközelítéséhez lásd F. Oakley, „Celestial Hierarchies Revisited: Walter Ullmann’s Vision of Medieval Politics” (Még egyszer az égi hierarchiákról: W. U. látomása a középkori politikáról) *Past & Present* 60 (1975) 3–48; valamint J. L. Nelson, „The Lord’s Anointed and the People’s Choice: Carolingian Royal Ritual” (Az Úr felkentje és a nép választottja: Karoling királyi szertartásrend), in Cannadine a Price, *Rituals*, 137–180, különösen 144–149.
22. Kantorowicz műveinek nélkülözhetetlen bibliográfiája, melyet maga állított össze, megjelent válogatott tanulmánykötetében, *Selected Studies*, XI–XIV; vö. még Eckhard Grénewald életrajzát, *Ernst Kantorowicz und Stefan George: Beiträge zur Biographie des Historikers bis zu Jahre 1938 und zu seinem Jugendwerk „Kaiser Friedrich der Zweite”* (Wiesbaden 1982) és Ralph Giesey tanulmányát, „Ernst Kantorowicz: Scholarly Triumphs and Academic Travails in Weimar Germany and the United States” (E. K.: Tudományos diadalok és egyetemi robot a weimari Németországban és az Egyesült Államokban) *Leo Baeck Institute Year Book* 30 (1985) 191–202.
23. *Kaiser Friedrich der Zweite*, 2 kötet (Berlin, 1927–1931), megcsonkított angol fordítás a nélkülözhetetlen *Ergänzungsband* nélkül, ford. E. O. Lorimer, *Frederick the Second* (London, 1931; újrationomva 1957); ugyanilyen a francia változat, ford. A. Kohn (Paris, 1987) és a két olasz is (M. Offergeld-Merlo, Milano, 1976 és G. P. Colombo, Milano, 1976) noha az utóbbiban van néhány jegyzet a pótkötetből.
24. *Laudes Regiae: A Study in Liturgical Acclamations and Medieval Ruler Worship with a Study of the Music of the Laudes and Musical Transcriptions by M. F. Bukofzer* (Laudes Regiae: Tanulmány a liturgikus akklamációkról és a középkori uralkodó-imádatról, a Laudes zenéjéről írt tanulmány és a zenei átiratok) (Berkeley, Los Angeles, University of California Publications in History 33, 1946).
25. *The King’s Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology* (A király két teste: tanulmány a középkori politikai teológiáról) Princeton University Press: Princeton, 1957; újrationomva Princeton, 1966); A spanyol fordítás 1985-ben Madridban, a német 1987-ben Münchenben jelent meg; az olasz (Milano, 1988) és a francia (Paris, 1988) változatot épp most adták ki.

26. *The Royal Funeral Ceremony in Renaissance France* (A királyi temetési szertartás a reneszánsz-kori Franciaországban) (Genf, 1960; újranyomva 1984); franciául *Le roi ne meurt jamais* (Paris, 1987); Lásd még tőle *Cérémonial et puissance souveraine: France, XVe–XVIIe siècles* (Paris, 1987).
27. *Sacring and Crowning: The Development of the Latin Ritual for the Anointing of Kings and the Coronation of the Emperor before the 11th Century* (Felkenés és koronázás: a királyfelkenés és a császárkoronázás latin szertartásrendjének fejlődése a XI. sz. előtt) (Groningen, 1951, Bijdragen van het Instituut voor Middeleuwse Geschiedenis der Rijksuniversitet te Utrecht 30).
28. Lásd fent a 4. jegyzetet.
29. Legtöbb tanulmánya a következő kötetben van összegyűjtve: *Pápste, Kaiser, Könige und die mittelalterliche Herrschersymbolik*, szerk. L. Schmugge és B. Schimmelpfennig (London, 1982). Fő műve, természetesen, ezidáig, a császári koronázási szerkönyvek kiadása, MGH Font, iur, grem, ant. 9. (Hannover, 1960), amely az ilyen jellegű források egyetlen teljes kiadása valamennyi középkori államalakulat viszonylatában.
30. „Is Politics Still the Backbone of History?” (A politika még mindig a történelem gerince?), *Daedalus* 100 (1971):1–9. ügyesen bizonyítja, hogy a rítus a szimbológia mennyire fontos a politikátörténet számára újabban D. Cannadine, „Introduction: The Divine Rite of Kings” (Bevezető: A királyok isteni rítusa), in: Cannadine és Price, *Ritual*, 1–19, bőséges utalásokkal az antropológiában végzett párhuzamos kutatásokra.
31. Lásd L. Bryant, *The King and the City in the Parisian Royal Entry Ceremony* (A király és a város a párizsi királyi bevonulási szertartásban) (Genf, 1986); Sarah Hanley, *The Lit de Justice of the Kings of France: Constitutional Ideology in Legend, Ritual and Discourse* (A francia királyok és a *Lit de Justice*: alkotmányos ideológia legenda, rítus és diskurzus formájában) (Princeton: Princeton University Press, 1983); Jacksonhoz, lásd fent az 5. sz. jegyzetet; Nelsonhoz, fent. 7. sz. jegyzet.
32. Lásd J.L. Nelson torontói konferenciára írt dolgozatát, „The Second English Ordo” (A második angol ordo), megjelent *Politics* c. kötetében, 361–370, bibliográfiával.
33. Ehhez lásd még Nelson, „The Rites of the Conqueror” (A Hódító rítusai), in: *Politics*, 375–401.
34. Lásd *Viator* 4 (1973):63; néhány éve Giesey és én megjegyeztük, hogy mindketten már sokkal több figyelmet fordítunk a középkori monarchia kettős egyenlőségének másik oldalára – a birodalmi gyűlésekre, parlamentekre, rendekre, választófejedelmekre – mint egykori tanítómestereink.
35. 1980–1982-ben a Shelby Cullom Davis Center for Historical Studies a Princeton Egyetemen egy szimpoziumon és számos szemináriumi foglalkozáson vizsgálta meg az „Ideológia és hatalom” problematikáját; e megbeszélések eredményeit a S. Wilentz szerkesztette *Rites of Power* c. kötetben (lásd fent a 10. sz. jegyzetet) tették közzé; Clifford Geertz e kötetben megjelent, 1977-ben írt cikkének döntő szerepe volt e kutatás inspirálásában; számos cikket írtak a Davis Centerben kutató vendégudósok (Hanley, Agulhon, Isaac, Lüdtke), s a kötet tartalmaz egyéb munkákat is a kora középkortól a mai napig terjedő témákról. Bevezetőjében (pp. 1–10, „Teufelsröckh’s Dilemma: On Symbolism, Politics, and History” /T. dilemmája: szimbolika, politika és történelem/) Sean Wilentz a politikai szimbológia iránt az amerikai történészek körében újraéledt érdeklődést veszi szemügyre. Az 1981-es mainzi konferencia dolgozatait H. Duchhardt szerkesztette köteté, *Herrscherweihe und Königskrönung im frühneuzeitlichen Europa* (Wiesbaden, 1983). A középkori rítusok funkciójának és jelentőségének változásait vizsgálták, például Sarah Hanley (lásd fent, 30. sz. jegyzet) és R. Giesey (lásd ebben a kötetben) a francia *lit de justice* tekintetében; hasonló, de inkább jog-orientált szimbológia felé tendáló fejlődést figyelt meg Közép-Európában Fügedi Erik, „Coronation in Medieval Hungary” (Koronázás a középkori Magyarországon), *Studies in Medieval and Renaissance History* NS 2 (1980):159–189, különösen 179kk.) és jómagam, *Königtum und Stände in Ungarn in 14.–16. Jahrhundert* (Wiesbaden, 1973), különösen 79–91.

36. Lásd a feldolgozott ceremóniális események széles körét in: Cannadine és Price, *Rituals és Wilentz, Rites of Power*.
37. Ezen szempontokból sokat tanultam a következő munkákból: I. A. Gurevich, *Categories of Medieval Culture*, ford. G. L. Campbell (London, 1984) (magyarul: A középkori ember világgépe. Bp. 1974) és *Medieval Popular Culture: Problems of Perception and Belief*, ford. J. M. Bak és P. Hollingsworth (Cambridge, 1988) (magyarul: A középkori népi kultúra. Bp. 1987)
38. Az 1985-ben a torontói konferencián alapított társaság, *MAJESTAS: Rulership-Souveraineté-Herrschaftum* a kapcsolatos témákról már számos tudományos találkozót tartott, és a tapasztalatok szerint ismét nő az érdeklődés e témák iránt a különböző orientációjú történészek között.

Fordította: Novák György